

SİYASİ BİR EVLİLİK OLARAK İSMETÜDDİN HATUN'UN SELÂHADDİN-İ EYYÛBÎ İLE EVLENMESİ

THE POLİTICAL DİMENSİONS OF THE MARRİAGE BETWEEN ISMET AL-DİN
KHATUN AND SALAH AL-DİN AL-AYYUBÎ

Abdulkadir TURAN*

Öz

İsmetüddin Hatun binti Üner, önce Zengîler Halep Hükümdarı Nûreddin Mahmud Zengî (541/1147), onun vefatının (569/1174) ardından ise Selâhaddin-i Eyyûbî ile (572/1176) evlenmiştir. Bu çalışma, İsmetüddin Hatun'un Selâhaddin-i Eyyûbî ile evliliğini konu almakla birlikte Nûreddin Mahmud Zengî ile evliliğini de değerlendirmektedir. İsmetüddin Hatun'un bu iki hükümdarla yaptığı evliliklerin anlaşılması, devrin politik gelişmeleri ilgili araştırmaların yanında, kadının o devirdeki konumuyla ilgili araştırmalara da katkı sağlayacaktır. Oysa her iki evlilikle de ilgili araştırmalar, kaynaklardaki verileri tekrarlamakla kalmıştır. Bu çalışmanın amacı, kaynaklardaki verileri bir araya getirerek bu evliliklerin siyasi yönünün anlaşılmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda çalışmada öncelikle siyasi evliliklerin tarihteki yeri değerlendirilmiş, ardından İsmetüddin Hatun'un söz konusu hükümdarlarla yaptığı evlilikler ele alınmıştır. Çalışmada bulgular değerlendirildiğinde İsmetüddin Hatun'un Selâhaddin-i Eyyûbî ile yaptığı evliliğin siyasi hedeflerden bağımsız olmamakla birlikte klasik siyasi evliliklerden farklı da olduğu tespitine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Selçuklu Tarihi, Nûreddin Mahmud Zengî, Selâhaddin-i Eyyûbî, İsmetüddin Hatun

Abstract

Ismat al-Din Khatun bint Üner was initially married to the Zengid ruler of Aleppo, Nur al-Din Mahmud Zengi (541/1147–569/1174), and, following his death, later became the wife of Salah al-Din al-Ayyubi (572/1176). While this study primarily concentrates on her marriage to Salah al-Din, it also considers her earlier union with Nur al-Din Mahmud in order to provide a more comprehensive understanding. Examining these two marriages is essential not only for analyzing the political dynamics of the period, but also for gaining insight into the role and status of women in the medieval Islamic world. Existing scholarship, however, has largely confined itself to reiterating information found in primary sources, often without critical evaluation. This study aims to synthesize the available evidence to illuminate the political dimensions of these matrimonial alliances. It begins with a discussion of political marriage in historical context, followed by a detailed analysis of Ismetüddin Hatun's marriages to the aforementioned rulers. The findings suggest that while her marriage to Salah al-Din was not entirely devoid of political goals, it diverged in meaningful ways from conventional models of political marriage.

Keywords: History, Seljuk History, Nur al-Din Mahmud Zengi, Salah al-Din al-Ayyubi (Saladin), Ismat al-Din Khatun

* Dr. Öğr. Üyesi, Halic Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, abdulkadirturan@halic.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9417-089X

GİRİŞ

Evlilik, genellikle kadın ve erkek birlikteliğinin hukukî çerçeveye alınması ve soyun devamlılığını sağlamasıyla ilişkilidir. Ancak özellikle kadim dönemlerde devlet yönetimi ve hanedanlar arası ilişkiler söz konusu olduğunda evlilikler, aynı zamanda politik bir araç işlevi de görmüştür. Nitekim günümüzün dünyasında ekonomik çıkarların ön planda olduğu durumlarda, aile şirketlerinin sürekliliğini korumak ya da farklı ailelerin imkânlarını birleştirerek güçlenmek amacıyla evliliklerin araçsal bir nitelik kazanabildiği görülmektedir (Lu vd., 2022, ss. 279-318). Bu tür araçsal yönleri, romantik yönünün ve aile ile ilgili bilinen amaçların dışına çıkan evlilikler, genel olarak “siyasi evlilik/political marriage” diye adlandırılmaktadır.

Kadim İran evlilikleri üzerinde çalışan Müller, siyasi evlilikleri “yeni bir ittifak hazırlamak; mevcut ittifakları canlandırmak, yoğunlaştırmak veya pekiştirmek; bir çatışmayı çözmek veya bir savaşı sona erdirmek/barışı başlatmak; ortak bir düşmana karşı müttefik kazanmak; askeri bir tehdide karşı koymak; fethedilen bir bölgeyi/yenilen bir aileyi veya etnik grubu yatıştırmak; bir aileye/elit/etnik gruba entegre olmak” şeklinde yedi amaçla ilişkilendirmiştir (Müller, 2006, ss. 26-27).

Bu amaçlar dikkate alındığında siyasi evliliklerin İslamiyet öncesi Türkler (Kaçın, 2017, ss. 15-19), Roma (Müller, 2006, ss. 26, 41-42), Haçlılar (Abdurrahmanoğlu, 2018, ss. 32-34) ve Moğollar dahil (Zhao, 2001, ss. 65, 237-241) kadim dünyada küresel bir gerçeklik olduğunu söylemek mümkündür. Bu küresel gerçeklik, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklularında da görülmüştür (Altınay & Çeçen, 2023, ss. 347-359). Yine bu siyasal evliliklerde kadın ve erkek arasında yaş farkı da Doğu-Batı söz konusu olmaksızın âdeta küresel bir gerçeklik arz etmektedir (Solmaz & Kapar, 2024, s. 372). Bu çalışmada mazinin bu yaygın gerçekliği içinde, Dımaşk merkezli Tuğteginliler (Böriler) Atabegliğinin Veziri Müineddin Üner'in (ö. 544/114) kızı İsmetüddîn Âmine bint Üner ed-Dımaşkıyye'nin (ö. 581/1186) Selâhaddin-i Eyyûbî (ö. 589/1193) ile evliliği değerlendirilmiştir. Çalışmada bundan sonra, kaynaklarda olduğu gibi kendisinden İsmet Hatun diye söz edilecektir. İsmet Hatun, önce Zengîler Halep Hükümdarı Nûreddin Mahmud Zengî (541/1147), onun vefatının (569/1174) ardından Selâhaddin-i Eyyûbî ile (572/1176) evlenmiştir. Bu çalışma, İsmet Hatun'un Nûreddin Mahmud Zengî ile yaptığı evliliği de analiz etmekle birlikte Selâhaddin'in Eyyûbî ile yaptığı evliliği konu almıştır.

İsmet Hatun'un Selâhaddin'le evliliği; Tuğteginliler, Zengîler ve Eyyûbîler olmak üzere üç devleti ilgilendirdiği gibi, Nûreddin ve Selâhaddin'le ilişkili olarak Kudüs'ün fethiyle de ilgilidir. Başta Dımaşk tarihçisi İbnü'l-Kalânîsî, Selâhaddin-i Eyyûbî'nin danışmanlarından ve

divan çalışanlarından Kâtip İmâdüddin el-İsfahânî ve Eyyûbî tarihçisi Ebû Şâme olmak üzere devrin kaynaklarında İsmet Hatun'un şahsiyetine ve iki evliliğine yer verilmiştir. Şeşen (2000) ve Turan (2024) örneklerinde olduğu gibi araştırmalar da kaynaklardaki bilgileri aktarmakla yetinmiş, konunun analizine yer vermemiştir.

Bu çalışmanın amacı, İsmet Hatun'un Selâhaddin-i Eyyûbî ile yaptığı evliliğin siyasi yönünü, Müller'in ifade ettiği yedi amaç çerçevesinde, dönemin tarihsel ve siyasal gerçekliği içerisinde değerlendirmektir. Bu çalışma, araştırmalarda ayrıntıları buluşturulmamış ve analiz edilmemiş bir tarihsel vakayı araştırıp değerlendirmekle benzerlerinden ayrılmaktadır. Çalışma nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde tarihsel analiz yaklaşımıyla yapılmış, kaynakçada yer verilen eserleri kapsayan literatür taraması yöntemiyle elde edilen veriler yorumlanarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda çalışmada öncelikle vakanın arka planı olarak Selçuklular ve Zengîlerde siyasi evlilikler ele alınmış, ardından sırasıyla İsmet Hatun'un şahsiyeti ve Nûreddin Mahmud Zengî ile gerçekleştirdiği evlilik değerlendirilmiştir. Nihayetinde onun Selâhaddin-i Eyyûbî ile evliliği devrin siyasi atmosferiyle birlikte analiz edilmiş ve bu evliliğin Müller'in ortaya koyduğu siyasi amaçlarla olan ilişkisi tartışılmıştır. Çalışmanın konusu ve analizleriyle Zengîler, Eyyûbîler tarihinin yanında tarihte kadın ve siyasi evlilikler araştırmalarına katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

1. Selçuklular ve Zengîlerde Siyasi Evlilikler

Siyasi evlilikler, Selçuklu siyasi yapısının yaygın bir olgusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu evliliklerin en bilinenlerinden biri, Tuğrul Bey'in (43-455/1040-1063) Abbâsî Halifesi Kâim-Biemrillah'ın (ö. 467/1075) kızı Seyyide Fatıma Betül Hatun'la evliliğidir (455/1063). O sırada yetmiş yaşında olan (Sevim & Merçil, 1995, s. 46) Tuğrul Bey ile Seyyide Hatun arasında en az elli yaş fark vardır. Tuğrul Bey, vefat eden hanımı Altuncan Hatun'un vasiyeti doğrultusunda (Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, 1992, s. 16/65), "dünya ve ahirette Allah katında şerefe nail olma" ve elçilerin Tuğrul Bey'den aktardığına göre Hz. Peygamberin soyu ile yakınlaşarak hiçbir hükümdarın ulaşmadığı bir mertebeye ulaşma isteğiyle (İbnü'l-Esîr, 2003, s. 8/357) Seyyide Hatun'a talip olmuştur. Halifenin ancak üzerine varılarak, daha net bir ifadeyle baskıyla kabul ettiği ve son ana kadar büyük üzüntü duyduğu (Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, 1992, ss. 65-70, 72-73; İbnü'l-Esîr, 2003, s. 8/357/358; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, ss. 112, 117, 128-129, 146) evlilikten beklenen siyasi hedef ise Tuğrul Bey'in Halifeye gönderdiği mektuplarda kullandığı "Büyük Şahinşah, Şark'ın ve Garb'ın Sultanı ve İslam'ın ihya edicisi" (Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, 1992, ss. 16-72; O. Turan, 1969, ss. 99-101) ifadesinden anlaşıldığı üzere Tuğrul Bey'in Halife ile kuracağı akrabalıkla İslam alemi hükümdarlığının pekişmesi ve

soyunun Halifenin soyu ile buluşması ile Selçukluların Abbâsî Halifeliği üzerindeki vesayetinin kalıcılığıdır (Kaçın, 2017, s. 374). Kitapçı, bu gayeyi “Hilafet ve saltanatın bütünleşmesi ve hilafet tarihinde yeni bir çıkış açmak” olarak ifade etmiştir (Kitapçı, 1994, s. 33).

Türkiye Selçuklularında da siyasi evlilikler ve siyasi evlilik girişimleri söz konusudur. Bu girişimlerden biri, Türkiye Selçukluları ile Dânişmendliler arasında yaşanmıştır. Dânişmend Gazi, 1101 Haçlı Seferi'ne karşı ittifak kapsamında I. Kılıcarslan'a (ö. 500/1107) ganimetin yüzde yirmisi, yüz bin dinar ve Elbistan'ı vermenin yanında, kızını onunla evlendirmeyi de vaat etmiştir. Ne var ki savaş başarıya ulaştığında Dânişmend Gazi, yüz bin dinarı vermiş ama Elbistan'ı ve kızını vermekte isteksiz davranmıştır. Sultan, para için değil, İslamiyet'i savunmak için savaştığını ifade edip parayı geri çevirmiş, evlilik girişimi gibi Elbistan'ı alma çabası da neticelenmemiştir (Aksarayî, 1392, ss. 38-39).

Büyük Selçuklu Devleti'nin Musul'dan Şam'a doğru bir uzantısı niteliğinde olan (Nüveyrî, 2004, s. 27/78) Zengîler Atabegliğinde de siyasi evlilikler yapılmıştır. Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş'un katlinden (ö. 488/1095) sonra Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da devletin birliği bozulmuştur. Atabeg İmâdüddin Zengî, Irak Selçuklularının Musul vilayetine bağlı olarak Güneydoğu Anadolu ve Suriye'de birliği yeniden ikame etmek istediğinde Güneydoğu Anadolu ve Halep çevresinde hızla başarılı olurken Güney Suriye'de Humus ve Dimaşk çevresinde Tuğteginliler Atabegliğinin direnişiyle karşılaşmıştır. Oysa Tuğteginliler, Şam beldelerinin bir kısmını elinde bulundurmakla, aynı zamanda Zengî ile Kudüs Haçlı Krallığı arasında da engel oluşturuyordu. Zengî'nin Kudüs Haçlı Krallığı ile karşılaşması ancak Tuğteginlilerle iş birliği yapması ya da onları ortadan kaldırmasıyla mümkündü.

Hama'yı henüz 524/1130'da alan İmâdüddin Zengî, Tuğteginlilerin iç karışıklığına rağmen daha fazla güneye açılmamış ancak Kudüs Haçlı Krallığı sınırına ulaşma hedefinden de vazgeçmemiştir. Bu mahiyette Muharrem 532/Eylül-Ekim 1137'de Hama'dan yola çıkıp Atabegliğe bağlı Mecdel, Banyâs gibi bazı kaleleri aldıktan sonra Humus'u kuşatmış ama o sırada Bizans İmparatoru Halep çevresine yöneldiğinden yine amacına ulaşamamıştır. Tuğteginliler ile Bizanslılar arasında kalan İmâdüddin Zengî, diplomatik girişimler başlatarak Tuğteginlileri sulh yoluyla kendisine bağlamaya çalışmış; Atabeg Şihâbeddin Mahmud'un babası Böri'den dul kalan annesi Zümrüd Hatun'la (ö. 557/1161-1162) evlenmek istemiştir. Zümrüd Hatun, İmâdüddin Zengî'nin baskısı karşısında onunla evlenmeyi kabul ettiği gibi Tuğteginlilerin egemenliğindeki Humus ve bağlı kaleler de çeyiz olarak İmâdüddin Zengî'ye verilmiştir. İbnü'l-Esîr'e göre, İmâdüddin Zengî'nin bu evlilikteki büyük hedefi ise Tuğteginliler Atabegliğini tamamen ele geçirmektir. Zümrüd Hatun, Ramazan 532/Haziran

1138'de Halep'e gelin olarak gitmiş ancak İmâdüddin Zengî'ye karşı dirayetli davranarak onu oyalamış ve evlatlarının elindeki Dımaşk ve çevresinin ona verilmesi için yardımcı olmamıştır (İbnü'l-Esîr, 2003, s. 9/301; İbnü'l-Kalânîsî, 1983, ss. 413-419; Polat, 2019, ss. 98-102).

İmâdüddin Zengî'nin oğlu I. Seyfeddin Gazi de babasının katlinden (541/1146) sonra Artuklularla mücadelesi sırasında Artuklu Hükümdarı Timurtaş'ın kızı olan Hatun'la evlenmeyi istemiştir. Hatun, Musul'a gelin olarak gelmişse de Gazi vefat ettiğinden evlilik gerçekleşmemiştir. Ancak bu evlilik siyasi amaçlarla yapıldığından gelin, babasının evi Mardin'e gönderilmemiş, yeni atabeg ve Gazi'nin kardeşi Kutbeddin Mevdûd'la evlendirilmiştir (544/1149). Bu evlilik, Musul Zengî Atabegliğinin sonraki tarihine yön vermiştir. Çünkü sonraki bütün Zengî hükümdarları, Hatun'un oğulları ve torunlarıdır (İbnü'l-Esîr, 1963, s. 94, 2003, s. 9/359-360; İbnü'l-Ezrâk, 1992, s. 90).

2. İsmet Hatun'un Şahsiyeti

Doğum tarihini bilmediğimiz ancak babasının ikameti ile ilgili olarak Dımaşk'ta doğduğunu bildiğimiz İsmet Hatun, Dımaşk Tuğteginliler Veziri Müineddin Üner b. Abdullah et-Türkî'nin kızıdır. Çocukluğu Dımaşk'ta geçen İsmet Hatun, 541/1147'de Nûreddin Mahmud Zengî ile evlenince Halep'e yerleşmiş, Nûreddin'in Dımaşk'ı başkent edinmesi ile (552/1157) tekrar Dımaşk'a dönmüştür. Nûreddin'in vefatından sonra Dımaşk'ın Haçlılardan korunmasında adı geçen İsmet Hatun (William, 1943, s. 2/394-395), 572/1176'da Selâhaddin-i Eyyûbî ile evlenmiştir. Bu evliliklerden muhtemelen çocuk sahibi olmadığı bilinen İsmet Hatun, Zilkade 581/ Ocak-Şubat 1186'da Dımaşk'ta vefat etmiştir (İbn Kadî Şühbe, t.y., ss. 87-88; İbnü'l-Kalânîsî, 1983, s. 450; İbnü'l-İmâd, 1986, s. 6/226; Zehebî, 1996, s. 20/229).

İsmet Hatun, kaynaklarda kendi çağında “kadınların en iffetlilerinden, en pâklarından, en saygıdeğerlerinden, en üstünlerinden, dosdoğru dinî emirlere (ürvetü'l-vuskaya) sıkıca sarılanlarından” kabul edilmiştir. İşlerinde tertipli, yoksullara ve diğerlerine düzenli olarak sadakalar veren bir hatun olarak anılmıştır (Bündârî, 1979, s. 272; Ebû Şâme, 2002, s. 3/157). Onun gece namazlarına dahi uyanacak kadar ibadetlerinde hassasiyet gösterdiği de ifade edilmiştir (İbn Kesîr, 2006, s. 12/261).

3. İsmet Hatun'un Babası Müineddin Üner

İsmet Hatun'un babası Müineddin Üner b. Abdullah et-Tuğteginî et-Türkî'nin hayatının ilk yılları hakkında kaynaklarda kayıt bulunmamaktadır. Ancak babasının adının Abdullah (İbn Hallikân, 1978, s. 1/297) ve künyesinin et-Türkî (Alptekin, 1985, s. 174) et-Tuğteginî (İbnü'l-İmâd, 1986, s. 6/226; Zehebî, 1996, s. 20/229) olarak geçmesi, onun Dımaşk Tuğteginliler

(Böriler) Atabegliğinin kurucusu, Tutuş'un azatlısı Tuğtegin et-Türkî'nin (İbn Kesîr, 2006, s. 12/186) Türk memlûklerinden olduğuna açıkça işaret etmektedir.

Üner, muhtemelen Tuğtegin'in memlûkü olarak onunla birlikte Tutuş'un hizmetinde bulunmuştur. Tutuş, Tuğtegin'i 486/1093'te Meyyâfârikîn'e vali ve yanına verdiği oğlu Dukak'a (ö. 497/1104) atabeg olarak tayin etmiştir (Alptekin, 1985, s. 6; İbn Hallikân, 1978, s. 1/296). Böylece Tuğteginliler (Böriler), Atabegliği'nin zemini oluşmuştur. Tutuş, Büyük Selçuklu taht kavgalarında katledilince Tuğtegin, Dukak'ın annesi Safvatü'l-Mülk Hatun ile evlenmiş (Alptekin, 1985, s. 8; İbn Hallikân, 1978, s. 1/296; İbnü'l-Kalânîsî, 1983, s. 214), Dukak'ın da ölümünden sonra ise Dımaşk'a tamamen hâkim olmuştur (Alptekin, 1985, ss. 22-23; İbn Hallikân, 1978, s. 1/296). Tuğtegin, Haçlılara karşı mücadele saygın bir emir olarak anılmış (İbn Kesîr, 2006, s. 12/186), 522/1128'de vefat ettiğinde yerine, oğlu Börî'nin geçmesiyle Dımaşk'taki yönetimi hanedan yönetimine evrilmiştir (İbnü'l-Kalânîsî, 1983, ss. 347-349). Bu tarihsel süreç içinde Güney Suriye'de Dımaşk ve çevresinde kurulan devlet de Tuğteginliler ve Böriler diye anılmıştır (Bezer, 2012, s. 41/349).

Nüreddin Mahmud Zengî'nin babası Musul Atabegi İmâdüddin Zengî, Şam'da devleti bütünleştirme ve Müslüman birliğini sağlama siyasetine yöneldiğinde Dımaşk'ı da almak isteyince Tuğteginliler Atabegliği inhitata sürüklenmiştir (Alptekin, 1985, ss. 89-91, 104-105). Tuğteginlilerde yaşanan bir dizi tahta kavgasının ardından atabeg olan Şehâbeddin Mahmud, 17 Şaban 532/30 Nisan 1138'de Emîr Üner'e hilat giydirerek ona isfahsalâr rütbesi ve atabeg ünvanı vermiş, memleketin işlerini ona bırakmış, Ba'lebek de ona iktâ edilmiştir (İbnü'l-Kalânîsî, 1983, ss. 415, 421-422). Böylece Üner, henüz "vezir" ünvanı almamışsa da Tuğteginliler Atabegliğinin tam yetkili tefviz veziri konumuna çıkmıştır.

Zengî, Dımaşk'a baskı yapmayı sürdürmüş (İbnü'l-Kalânîsî, 1983, ss. 418-419) 14 Safer 534'te (10 Ekim 1139) Ba'lebek'i almış ve Selâhaddin-i Eyyûbî'nin babası Necmeddin el-Eyyûb'ü oraya dizdar olarak yerleştirmiştir (Azimî, 1984, s. 394; İbnü'l-Esîr, 1963, s. 59, 2003, s. 9/10; İbnü'l-Kalânîsî, 1983, ss. 424-425). Bu süreçte hastalanan Cemâleddin Muhammed, 8 Şâban 534/ 29 Mart 1140'te ölünce onun yerini oğlu Abddüdevle Ebû Said Abak almıştır (İbnü'l-Esîr, 2003, s. 9/313-314; İbnü'l-Kalânîsî, 1983, s. 425). Yönetim henüz Cemâleddin Devri'nde tamamen Vezir Muînüddin Üner'in eline geçmiştir (İbnü'l-Esîr, 1963, ss. 58-59). Abak Devri'nde bu hâl devam ederken Dımaşk, Haçlılarla yakınlaşmış, 535/1140-1141'de bir ara Dımaşk'ın askerleri, Humus civarında Haçlılarla bir araya gelmiştir (Azimî, 1984, s. 395). Üner, Zengî'ye karşı Şeyzer ümerasından Üsâme b. Münkız'ın aracılığıyla Kudüs Kralı Foulque (Fulk) ile anlaşmıştır. Haçlıların Dımaşk'ı İmâdüddin Zengî'den korumaları

karşılığında onlara ayda yirmi bin dinar ödemeyi ve İmâdüddin Zengî'nin elindeki Banyâs'ı ele geçirirlerse Haçlılara bırakmayı vadetmiştir (Alptekin, 1985, ss. 124-130). Üner, Haçlılarla ilişkisini daha da geliştirerek 538'de (1143) İbn Münkız'la birlikte Kudüs'ü ziyaret etmiştir (İbn Münkız, 2003, s. 230).

Atabegler ardı ardına değişirken yerini koruyan Üner, İmâdüddin Zengî'nin baskısı karşısında Dimaşk'ı elinde tutma mahareti göstermişse de Haçlıların övgülerine konu olacak kadar onlarla yakınlaşması (William, 1943, s. 1/148) onu da Abak'la birlikte itibarsızlıkla yüz yüze getirmiştir. Dolayısıyla Üner'in Nûreddin Mahmud'la ittifak kurması onun için bir tür iade-i itibar olmuştur. Nihayetinde Üner, Nûreddin'le ittifak içinde Haçlılarla mücadele ederken rahatsızlanıp Dimaşk'a dönmüş ve 23 Rebûlahir 544/31 Ağustos 1149'da orada vefat etmiştir. Cenazesi önce meskûn olduğu Dârü'l-Atabekiyye'nin eyvanına, ardından oradan alınarak kendisinin inşa ettiği medreseye defnedilmiştir (İbnü'l-Kalânîsî, 1983, ss. 475-476). Ebû Şâme'nin aktardığına göre daha sonra oradan da Dâru Bedih'in yukarı tarafında, Avniye Mezarlığı'na taşınmış ve üzerine bir kubbe yapılmıştır (Ebû Şâme, 2002, s. 1/227-228).

Zehebî, Üner'den “Üner Melikü'l-ümerâ et-Tuğteginî” diye söz edip onun üstadının devletini yöneten siyaset ehli bir emîr, cesaretli, heybetli, görüş oluşturmakta üretken bir reis olduğunu ifade etmiştir. Ona göre Üner, alim ve sâlih insanları severdi. Çokça mal bağışlamış, mühim bir konuma çıkmış, çokça gazvede bulunmuştur. Hüsn-i diyanet sahibiydi. Haçlılar ondan çekinirdi. Müiniyye diye bir medrese inşa etmişti (Zehebî, 1996, s. 20/229-230). İbnü'l-İmâd da Zehebî'nin ifade ettiği nitelikleri “akıl, cesur, sadakaları çok” ifadeleriyle birlikte tekrarlamıştır (İbnü'l-İmâd, 1986, s. 6/226).

Üner'le ilgili en açık övgüler ise Nûreddin ve Selâhaddin'in yanında da bulunan şair ve emir İbn Münkız'a aittir. İbn Münkız, onu şiirsel ifadelerle “Seyfû'l-İslâm (İslâm'ın kılıcı)” (Ebû Şâme, 2002, s. 1/228), “Nesebim asil ve erdemli olsa da soyluluğum şimdi senin dostluğundan kaynaklanır” diye överken “Bilmez misin sana yakınlığımdandır/Bütün nişancıların bana ok atması” (İbn Münkız, 2003, ss. 56-57) dizesiyle ona yakın olmaktan dolayı eleştirildiğini de itiraf etmiştir.

Üner'in İsmet Hatun ve kardeşi Sa'deddin Mes'ûd dışında çocukları hakkında malumat bulunmamaktadır. Ne var ki Haçlı müverrihi Sûr Piskoposu William, onun üç kızının olduğunu yazmış ve onun için “Hükümdarların kayınbabası” demiştir (William, 1943, s. 2/148).

4. İsmet Hatun'un Nûreddin Mahmud Zengî ile Evlenmesi

Nûreddin Mahmud Zengî, Haçlılara karşı mücadeleyi, kendisinden önce yapılan mücadele tarzından farklı olarak fikrî bir zemin üzerinden (Hillenbrand, 2015, ss. 146-157) ve bir strateji doğrultusunda yürütmüştür. Bu doğrultuda Haçlılarla baş etmenin ancak Müslüman birliği ile mümkün olduğuna inanmıştır. Müslüman birliğinin mümkün olduğu kadar kansız gerçekleşip o yöndeki her ilerlemeyi Haçlılara karşı bir başarıyla teşvik etmek siyaseti izlemiştir. Bu doğrultuda mümkün olduğu kadar Müslüman emirlerin ve hatta sıradan Müslümanların desteğini kazanmak istemiştir (A. Turan, 2024, ss. 319-339). Nûreddin'in İsmet Hatun'a talip olması da bu siyaset doğrultusunda ve Üner'in iyi ilişkiler kurduğu Haçlıların ihanetine uğradığı (William, 1943, s. 1/148-149) bu süreçte gerçekleşmiştir.

Üner, Nûreddin'in babası İmâdüddin Zengî'nin katlinden (541/1146) sonra Zengî'nin beldelerinden Ba'lebek'i ele geçirmiştir (İbnü'l-Kalânîsî, 1983, s. 449). Buna rağmen Nûreddin, Üner'e savaş ilan etmemiş, aksine ona elçiler göndererek onu mimarlığını yaptığı Müslüman ittifakının birleşenleri arasında yer almaya çağırmıştır. Neticede iki taraf arasında İbnü'l-Kalânîsî'nin teyitli bir şekilde “ecmelü's-sıffa ve ehzenü'l-kadiyye” ifadeleriyle belirttiği “en güzel ve en iyi” düzeye ulaşmıştır. Nûreddin, devletin ilk anlaşmasını Üner'le yapmış (23 Şevval 541/ 28 Mart 1147) ve anlaşma çerçevesinde İsmet Hatun'un Nûreddin'le evlenmesi kararlaştırılmıştır. Onun üzerinden henüz üç hafta geçmeden Zilkade/Nisan ortalarında Nûreddin'in elçisi, İsmet Hatun'un düğün alayı eşliğinde Dimaşk'tan ayrılıp Halep'in yolunu tutmuştur (İbn Kadî Şühbe, t.y., ss. 87-88; İbnü'l-Kalânîsî, 1983, s. 450). Yine anlaşma doğrultusunda Hama'nın Nûreddin'e bırakılmasının da Dimaşk tarafından kabul edildiği öne sürülmüştür (Elisseeff, 1967, s. 2/403; Runciman, 2008, s. 2/199).

Nûreddin'in İsmet Hatun'la evliliği, Tuğteginliler Atabegliği'nin Haçlı tahakkümünden kurtarılması sürecine katkı sağladığı gibi, güneyde Nûreddin'in beldeleri ile Kudüs Haçlı Krallığı arasında geniş bir koruma bölgesi de oluşturmuştur. Bu durum, Nûreddin'e batıda Antakya Haçlı Prinkepsliğiyle ve kuzeyde Urfa Haçlı Kontluğu bakiyeleri ile güven içinde mücadele imkânı vermiştir (Stevenson, 1907, ss. 156-168, Gibb, 1969, ss. 513-516; Runciman, 2008, ss. 2/272-281). Nûreddin'le anlaşmak, Üner'e de nefes aldırarak, Kudüs Haçlı Krallığına karşısında ona cesaret verirken Haçlılar da Üner'e karşı daha temkinli olmuştur. Üner, Tuğteginlilerin Haçlıları da ilgilendiren iç sorunları karşısında harekete geçmiştir. Haçlılar da ilk anda onunla savaş hazırlıkları yapmışlarsa da Üner'in çağrısı üzerine, İsmet Hatun'un evliliğinden sadece bir ay sonra Nûreddin'in askerleri 27 Zilhicce 541/18 Mayıs 1147'de Dimaşk'a varmıştır. Nûreddin'in ordusu, Tuğteginlilerin iç sorunlarının çözülmesinde ve Haçlıların onların iç işlerine müdahalelerinden korunmasında Üner'in yardımına ulaşmıştır

(Ebû Şâme, 2002, ss. 1/199-200; İbnü'l-Kalânîsî, 1983, ss. 451-453). Böylece Nûreddin, Dımaşk ve çevresinin hamisi konumuna yükselmiş, Haçlılar karşısında Müslümanların lideri olma yoluna girmiştir.

4. 1. İsmet Hatun'un Nûreddin'in Yanında Yetiştirilmesi ve Çocukları

Daha önce başka biriyle evlenmemiş olan İsmet Hatun, çağın evlilik yaşı dikkate alındığında Nûreddin'le evlendiğinde on dört-on beş yaşlarında olmalıdır. Doğum tarihi 17 Şevval 511/11 Şubat 1118 Pazar günü olarak kayda geçen (İbn Asâkir, 1995, s. 57/118) Nûreddin, evliliğin gerçekleştiği tarihte Hicrî yıla göre 30, Miladi yıla göre 29 yaşındadır. Nûreddin üç veya dört evlilik yapmışsa da (A. Turan, 2024, ss. 266-268) onun kaynaklarda şahsiyetine yer verilen tek hanımı İsmet Hatun'dur. İsmet Hatun, çocukken babasının yanında aldığı eğitimi dindarlığı ile bilinen Nûreddin'in yanında tamamlamıştır. Hanefî fikhını bildiği, Hadis-i Şerif dinlediği, meclislerinde sadece ilim, din ve sâlih insanların hâlinin konuşulduğu bilinen Nûreddin (İbn Asâkir, 1995, s. 57/123), İsmet Hatun'la uzunca vakit geçirmiş, devletin evraklarını bile onun yanında incelemiş ve dindarlığı gibi, harcamalarıyla da yakından ilgilenmiştir (İbnü'l-Esîr, 1963, s. 164). İsmet Hatun, bir gece uykuda kaldığından gece namazını kılamadığında Nûreddin sonraki gecelerde onun için seher vaktinde tabl (davul-bando) çaldırarak gece namazına uyanmasını sağlamıştır (İbn Kesîr, 2006, s. 12/261). İsmet Hatun, kendisinden ödeneğini artırmasını istediğinde ise Nûreddin, malın Müslümanlara ait olduğunu belirtmiş; devletin malını haksız yere verip harama bulaşma endişesiyle nasihat ederek onun talebini kısmen de olsa reddetmiştir (Ebû Şâme, 2002, s. 1/98; İbnü'l-Esîr, 1963, ss. 124, 164, 2003, s. 10/57).

Nûreddin'in iki oğlu ve üç kızının olduğu bilinmektedir (A. Turan, 2024, ss. 268-269). İsmet Hatun'un Nûreddin'den evlat sahibi olduğuna dair kaynaklarda kayıt yoktur. Kaynaklardan anlaşılabildiği kadarıyla bu beş evlattan hiçbirisi İsmet Hatun'un çocuğu değildir. Nûreddin'in vefatının ardından yerine oğlu Melikü's-Sâlih İsmâil geçmiştir (İbnü'l-Esîr, 2003, s. 10/58; İbn Şeddâd, 1994, ss. 91, 92) ve onun annesinin İsmet Hatun olmadığı kaynaklarda kuşkuyla yer bırakmayacak kadar açıktır. Nûreddin'in vefatından sonra İsmet Hatun, Dımaşk'ta kalıp Selâhaddin'le evlenirken Melikü's-Salih'in Haçlı kökenli bir cariye olma ihtimalinden söz edilen (Elisseeff, 1967, s. 2/425-426) annesi Ümmü Melikü's-Sâlih Halep'e yerleşip orada sûfiler için bir hankah da inşa etmiştir (İbnü'l-Adîm, 1996, s. 379). Bu hanımefendi, Musul Atabegi İzzeddin Mesud'la 5 Şevval 577/11 Şubat 1182'de evlenmiş (İbn Şeddâd, 1994, s. 99) ve onunla birlikte Musul'a gidip oraya yerleşmiştir (İbnü'l-Adîm, 1996, s. 384; İbnü'l-İbrî, 1986, s. 197). Tasavvuf ehli olup ilme önem verdiği anlaşılan bu hanımefendi, Musul'da

Medresetü Ümmü Melikü's-Sâlih olarak bilinen bir medrese de inşa etmiştir (İbnü'l-Esîr, 1963, s. 77; Dîvecî, 1958, s. 151; Gök, 2013, s. 476).

5. İsmet Hatun'un Selâhaddin-i Eyyûbî ile Evlenmesi

Selâhaddin, Nûreddin Mahmud Zengî'nin vefatından (569/1174) yaklaşık iki yıl sonra Safer 572/Ağustos 1176'da İsmet Hatun'la evlenmiştir (Bündârî, 1979, s. 113). Müverrihler, evliliği kayıt altına almışlarsa da İsmet Hatun ve Selâhaddin'i bu evliliğe götüren etken ve aşamalardan söz etmemişlerdir. Dolayısıyla bu evlilikle ilgili kayıtlardaki sınırlı bilgi dışında anlatılanlar sadece yorum niteliğindedir. Bu mahiyette öncelikle söz konusu evliliğin siyasi olmaması ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Selâhaddin, müverrihlerin ortak görüşüyle 532/1138'de doğmuştur (İbn Hallikân, 1978, s. 7/144). Dolayısıyla evliliğin gerçekleştiği tarihte otuz dokuz yaşındadır. İsmet Hatun ise Nûreddin'le evlendiği tarih dikkate alındığında kırk üç-kırk dört yaşlarında olmalıdır. İkili arasında dört-beş veya nihayetinde altı yedi yaş farkı vardır, dolayısıyla neredeyse akran sayılır. Selâhaddin'in İsmet Hatun'dan önce birden çok evlilik yaptığı ancak şöhretli bir kadınla evlenmediği¹ bilinmektedir. Selâhaddin'in hayatında bu yönde siyasi amaçların ötesinde bir boşluk hissetmiş olması uzak bir ihtimal değildir.

Selâhaddin, İsmet Hatun'la evlendiğinde Selâhaddin'in kız kardeşi Rabia Hatun (ö. 643/1246), İsmet Hatun'un ağabeyi Sadeddin Mesud'la evliydi (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, s. 22/391-392). Dolayısıyla Selâhaddin, İsmet Hatun'un şanının dışında şahsiyetini de kız kardeşinden duyup onu sevmesi muhtemeldir ya da kaynaklarda geçmese de Rabia Hatun, iki taraf arasında iletişim sağlamış olabilir. Bu durumda Selâhaddin'in Müller'in (2006) ifade ettiği yedi husustan bağımsız olarak İsmet Hatun'la evlenmiş olması mümkündür. Devrin müverrihleri, kadın-erkek ilişkileri ile ilgili bilgiler vermekten kaçınmışsa da Kâtip İmâdüddin el-İsfahânî, İsmet Hatun'un vefatını anlatırken Selâhaddin'in ona duygusal anlamda tutulduğunu ima etmektedir. Ona göre İsmet Hatun vefat ettiğinde Selâhaddin Harran'da hastadır ve onun yanında bulunan

¹ Selâhaddin'in hükümdarlık yapan üç oğlu da İsmet Hatun'la evliliğinden önce doğmuşlardır: En büyük oğlu Melikü'l-Efdal Ali, 1 Şevval 565 /18 Haziran 1170'te (İbn Hâllikan, 1978, s. 3/421), onun bir küçüğü Melikü'l-Aziz Osman 8 Cemaziyülevvel 567/7 Ocak 1172'de (İbn Hâllikan, 1978, s. 3/251; Zebîdî, 1969, s. 69); Melikü'z-Zâhir Gâzi ise 15 Ramazan 568/30 Nisan 1173'te (İbn Hâllikan, 1978, s. 4/6), hükümdarlık yapmayan oğullarından Ebü'l-Abbas, 568/1173'te doğmuştur (Zebîdî, 1969, s. 72). Selâhaddin'in bu evlatlarının anneleri hakkında kaynaklarda bilgiler yer almamıştır. Sadece Melikü'l-Aziz Osman'ın annesinin adının Şemse olduğunu ve Mısır'da İmam Şafî türbesinde oğlu ile yan yana gömülü olduğunu (Behrens-Abouseif, 2002, s. 304) biliyoruz.

devlet yetkilileri, İsmet Hatun'un vefatını duymanın Selâhaddin'in hâlini olumsuz etkileyeceği kaygısına kapılmıştır. Bundan dolayı vefat haberi bir süre kendisinden saklanmıştır (Bündârî, 1979, s. 272). Sıbt İbnü'l-Cevzî'ye göre ise Selâhaddin hasta iken onun vefatını duymuş ve hastalığı bundan dolayı şiddetlenmiştir (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, s. 21/308). Dolayısıyla Selâhaddin'in ona karşı büyük bir sevgisi söz konusudur. Bu da söz konusu evliliğin romantik sebeplerle gerçekleşme ihtimaline kapı aralamaktadır. Bu ihtimal yok sayılıp evliliğin kesin olarak siyasi sebeplerle yapıldığı varsayımıyla hareket edildiğinde mevzuyu şu başlıklar altında açıklığa kavuşturmak mümkündür:

5. 1. Nikahın Kaynaklardaki Anlatımı

İsmet Hatun'un Selâhaddin'le nikahının kıyılmasıyla ilgili kaynağımız Kâtip İmâdüddin el-İsfahânî'dir. el-İsfahânî, Bündârî'nin aktardığı şekilde 572/1176 yılı olayları içinde vakayı şu cümlelerle aktarmıştır:

Sultan'ın Safer Ayının Sonunda (29 Safer 572/6 Eylül 1176) Hatun el-İsmiyye Binti Emîr Müineddin Üner'le Vuslatının Zikri

İsmetüddîn lakabıyla anılan bu hanım, Nureddin'in nikâhındaydı. Nureddin, vefat edince, Allah'ın rahmeti üzerine olsun, Şam Kalesi'nde bulunan konağın bir bölümünde işlerini kendisi yürüterek, başkalarından bağımsız, sükûnet ve güven içinde ikamet etti. Sadaka vermekte samimi ve hayırlı amelleri çoğaltmada da gayretli idi. Sultan, mülkünün kokusunu (itibarını) onunla süslemeyi ve başarının kanatlarını onunla buluşturmayı isabetli gördü. Bu amaçla, Şeyh Şerafeddin'i, kadıları ve İsmet Hatun'un babaları bir kardeşi Sadeddin Mesud b. Üner'i hazırda bulundurdu. İsmet Hatun'un rızasıyla² nikâh akdi yapıldı ve nikâh kıyıldı. Sultan, onunla zifafa girdi ve geceyi onunla geçirdi. İki gün sonra Şam'dan, karar verildiği üzere vedalaşarak Mısır'a doğru yola çıktı. (Bündârî, 1979, s. 113)

Ebû Şâme ise İsfahânî'nin kaydını kendi cümleleriyle aktarmıştır:

Safer ayının sonunda (29 Safer 572/6 Eylül 1176) Sultan, İsmetüddîn lakabıyla anılan İsmetüddin binti Emir Müineddin Üner'le evlendi. O, Nureddin rahmetüllahi teala aleyh ile nikahlıydı. Nureddin vefat edince Dımaşk Kalesi'ndeki evinde kadr ü kıymet içinde, işlerinde bağımsız, çokça sadaka verip ve çokça salih amelde bulunarak ikamet etti. Sultan onun, saygınlığını, değer ve pâklığını koruyup devam ettirmek istedi. Şerafeddin b. Ebû Asrûn ve adil şahitlerini hazır etti. İsmet Hatun'un izniyle onların ve baba bir kardeşi Sadeddin Mesud bin Üner'in huzurunda nikah kıyıldı.

² Nikah Şafiî mezhebine göre kıyılmıştır ve Şafiî mezhebinde dul kadın izni olmaksızın hiçbir şekilde evlendirilemez. Hatta dul kadının susması dahi onay olarak kabul edilemez. Dul kadın, yeniden evlenme konusunda tam ve tek yetkilidir (el-Koğî, 2009, s. 482).

Onunla zifafa girdi ve geceyi onunla geçirdi. Onun mutluluğunu kendi mutluluğuyla birleştirdi. İki gün sonra Mısır'a gitti. (Ebû Şâme, 2002, s. 2/284)

İki metni karşılaştırdığımızda Bündârî'nin aktarımında İsfahânî, “mülkünün kokusunu (itibarını) onunla süslemeyi ve başarının kanatlarını onunla buluşturmayı isabetli gördü” ifadesiyle bu evliliğe siyasi bir anlam yüklemişken Ebû Şâme'nin aktarımında evlilik, tamamen Selâhaddin'in İsmet Hatun'u himayesine almak istemesi amacıyla açıklanmıştır.

Devrin diğer kaynaklarından İbnü'l-Kalânîsî, 555/1160'ta; İbn Asâkîr ise bu nikahtan bir yıl önce 571/1176'da vefat etmiştir. İbnü'l-Esîr, nikaha değinmediği gibi (İbnü'l-Esîr, 2003, s. 10/81), İsmet Hatun'un vefatını da anmamıştır (İbnü'l-Esîr, 2003, s. 10/134-135). Evliliğin gerçekleştiği tarihte Selâhaddin'in yanında bulunmayan İbn Şeddâd hatıralarında ve onun talebesi olan İbn Hallikân da Selâhaddin'in tercüme-i hâlinde İsmet Hatun'u anmamıştır (İbn Hallikân, 1978, s. 7/139-218). İbn Vâsıl ve Sıbt İbnü'l-Cevzî de nikahı yorumsuz birer cümle ile aktarmakla yetinmişlerdir (İbn Vâsıl, 1957, s. 2/51; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, s. 21/242); Nuaymî ise yine el-İsfahânî'ye dayanan bilgileri derleyip aktarmıştır (Nuaymî, 1990, s. 1/388-391). Araştırmacılardan Loyns ve Jackson, evliliği “saltanatını süsledi” ifadesiyle geçiştirirken (Lyons & Jackson, 2006, s. 139) Şeşen de evliliği yorumlamamış, sıradan vakalar arasında anmakla kalmıştır (Şeşen, 2000, s. 69).

5. 2. Nikahta Hazır Bulunanlar

Nikah; adil şahitler ve kadıların huzurunda Şafiî İmamı Şerafeddin İbn Ebû Asrûn (ö. 585/1189) tarafından kıyılmış ve kaynağımızdan anlaşıldığı kadarıyla, İsmet Hatun'un vekilliğini de baba bir kardeşi Sadeddin Mesud b. Üner yapmıştır (Bündârî, 1979, s. 113).

İbnü'l-Esîr, Şerafeddin İbn Ebû Asrûn için “Şafiî fakihlerinin önde gelenlerinden biri” tespitini yapmış (İbnü'l-Esîr, 2003, s. 10/189-190), Zehebî, “şeyh, imam, allâme, seçkin fakih, kıraatte benzersiz, Şafiîlerin şeyhi” ifadeleriyle onu övmüş (Zehebî, 1996, ss. 21-125), İbnü'l-İmâd el-Hanbelî de “Şam'ın fakihi, alimlerin benzersizlerinden” (İbnü'l-İmâd, 1986, s. 6/465) takdirinde bulunmuştur. Musullu olan Şerafeddin İbn Ebû Asrûn, 545/1150'de Halep'te Nûreddin'e katılmış ve onun en çok güvendiği alimler arasında yer almıştır. Nûreddin; Halep, Dimaşk, Hama, Humus ve Ba'lebek'te yaptırdığı medreselerin idaresini ona bırakmıştır. Nûreddin adına Halife'ye elçi olarak gitmiş, Fâtımî Devleti'nin yıkılış haberini de Halife'ye kendisi götürmüştür. Nûreddin tarafından Selâhaddin'in Mısır'daki hesaplarını teftiş etmek üzere muhtesip olarak görevlendirilmiştir (Ebû Şâme, 2002, s. 2/78-79). O, Nûreddin'den sonra Selâhaddin'in Şam'a hâkim olmasını desteklemiş, söz konusu evlilikten bir yıl sonra 573/1177'de Şam kâdıkdâtı olmuştur (İbnü'l-İmâd, 1986, s. 6/465-466; Sakkâr, 1999, s.

19/423-424; Zehebî, 1996, ss. 21-125-129). İsmet Hatun'un kardeşi Sadeddin Mesud b. Üner ise saygın bir emirdir. Öyle ki el-İsfahânî, onun hakkında “Nûreddin ve Selâhaddin devletlerinde iyilik, ahlak ve fazilette ondan büyük bir emir görmedim.” demiştir (Bündârî, 1979, ss. 272-273). Bu saygın emir, Selâhaddin'in Dimaşk'a hâkim olmasından (570/1174) önce ona katılmış (Lyons & Jackson, 2006, s. 139) ve onun kız kardeşi Rabia Hatun'la (ö. 643/1246) evlenmiştir. Sadeddin, onun Meyyâfarîkîn Seferi'nde yanında bulunmuş ve kız kardeşi İsmet Hatun'dan dört ay önce Cemaziyülahır 581/Ağustos-Eylül 1185'te vefat etmiştir (Bündârî, 1979, ss. 272-273; Ebû Şâme, 2002, s. 3/158-159; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, s. 21/308).

5. 3. Nikahın Gerçekleştiği Siyasi ve Askerî Ortam

Nûreddin'in vefatından sonra, onun yerine on bir yaşındaki oğlu Melikü's-Salih İsmail'in geçmesiyle Dimaşk'ta otorite boşluğu oluşmuş ve bir esas sorun etrafında üç alt sorun belirmiştir: (1) Halep'in Dimaşk'la tarihsel rekabetinin yeniden su yüzüne çıkması (2) Musul Atabegi II. Seyfeddin Gazi'nin (ö. 576/1180) bağımsızlığını ilan ederek el-Cezîre bölgesini hâkimiyeti altına alması ve akabinde Halep civarına kadar ilerlemesi (3) Haçlıların bu karışıklıklardan istifade ederek Dimaşk'ın yanı başındaki Banyâs'a kadar gelmesi (Bîlî, 1926, ss. 135-136).

Bu hâl karşısında Melikü's-Salih, annesi ve kız kardeşiyle Halep'e götürülmüş (İbnü'l-Adîm, 1996, s. 379); Dimaşk'ta oluşan otorite boşluğu ümera ve Haçlı kaynaklarına göre İsmet Hatun tarafından doldurulmuştur. Nitekim Haçlılar, kuşatmaya yeltendikleri Banyâs'tan İsmet Hatun'un mahareti ve ümeranın Haçlıları Selâhaddin'le ürkütmeleri ile uzaklaştırılabiliştir (William, 1943, s. 2/394-395). Dimaşk yönetimi, Haçlı tehdidi ve Halep'le ilgili sorunlar karşısında Selâhaddin'i davet edip şehri ona teslim etmiştir (570/1174). Buna karşı Musul Zengîler Atabegi II. Seyfeddin Gazi, Halep'i de tahakkümü altına alarak Haçlılar ve Haşhaşîlerle iletişim hâlinde, Selâhaddin karşıtı bir ittifak oluşturmuştur (Bündârî, 1979, s. 74-77; İbnü'l-Adîm, 1996, s. 362-365; Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, C 21, s. 227-228; İbn Vasil, 1957, C 2, s. 7-11; İbn Hallikân, 1978, s. 7/165-167). Selâhaddin, Musul-Halep ittifakını Tel Sultan'da 10 Şevval/571 22 Nisan 576'da yenmiş, ardından Azaz dahil çevresindeki beldeleri alıp 15 Zilhicce 571/25 Haziran 576'da Halep'i kuşatmışsa da yılın sonuna doğru Halep kuşatmasını kaldırmıştır. Melikü's-Salih'in İbnü'l-Esir'in “tıfıl” dediği küçük yaşlardaki kız kardeşi, Selâhaddin'in çadırına kadar gidip Azaz'ın iadesi için ricada bulunmuştur. Bunun üzerine Selâhaddin, hakimiyetindeki Azaz'ı gönüllü olarak herhangi bir bedel talep etmeden Melikü's-Sâlih'e geri vermiştir. Halife, Selâhaddin'in Melikü's-Sâlih'ten aldığı beldeler üzerindeki hakimiyetini onaylamış; Halep'i dahi ancak kayd-ı hayat şartıyla Melikü's-Sâlih İsmail'e

birakılmıştır (Bündârî, 1979, ss. 73-77, 99-106; İbn Şeddâd, 1994, ss. 89-93; İbn Vâsıl, 1957, s. 2/11-23, 38-46; İbnü'l-Adîm, 1996, ss. 362-366, 368-373; İbnü'l-Esîr, 2003, s. 10/64-67, 74-77; Sibt İbnü'l-Cevzî, 2013, s. 21/228-229, 237-238; İbn Hallikân, 1978, s. 7/167-168). Selâhaddin, ardından İsmailîlerin (Haşhaşîler) kalelerini yağmalamış, Haşhaşî Reisi Reşidüddin Sinan'ı te'dip etmiş, bu sırada Ba'lebek'teki naibi de Haçlıları yenmiştir (İbnü'l-Esîr, 2003, s. 10/81-82). Bu hâl içinde Musul Zengîler tarihçisi İbnü'l-Esîr bile nikahtan bir yıl önceyle (571/1175) ilgili kaydında, “Musul askerlerini mağlup etmesi ve Şam'daki şehir ve kaleleri ele geçirmesiyle Selâhaddin'in şöret ve itibarı her tarafa yayılmıştı, Haçlılar ve diğer topluluklar ondan korkuyorlardı (İbnü'l-Esîr, 2003, s. 10/79).” tespitinde bulunmuştur.

Selâhaddin'in İsmet Hatun'la nikahı, bu koşullar içinde 29 Safer 572/6 Eylül 1176'da Tel Sultan'dan yaklaşık üç, Halep kuşatmasını bitirmesinden ise yaklaşık iki ay sonra gerçekleşmiştir. Selâhaddin'in Haçlılarla mücadelede başarısıyla ilgili kuşuklara yol açan Remle Vakası ise Cemâziyelâhir 573/ Aralık 1177'de (Bündârî, 1979, ss. 130-134; İbnü'l-Esîr, 2003, s. 10/85-86; İbn Hallikân, 1978, s. 7/168; Lee, 2017, ss. 175-178) evlilikten on beş ay sonra gerçekleşmiştir.

5. 4. Evlilikten Beklenen Muhtemel Siyasi Neticeler

Selâhaddin'in İsmet Hatun'la evlenmesiyle Müller'in (2006, ss. 26-27) ifade ettiği yedi hedef arasında doğrudan bir ilgi bulunmamaktadır. Selâhaddin, İsmet Hatun'la evlenerek yeni bir ittifak oluşturmamış veya bir beldeyi ele geçirmemiştir. Zira Selâhaddin, İsmet Hatun'un etkili olabileceği Dimaşk ve çevresine henüz onunla evlenmeden önce hâkim olmuştur. Ayrıca kız kardeşi Rabia Hatun ile Sadeddin b. Üner'in evliliği de varsa eğer Atabeg Üner'in mirasıyla ilgili kazanımları Selâhaddin için sağlamaya yeterlidir. Nihayetinde bu evliliğin Müller'in ifade ettiği siyasi sebeplerle ilişkisi, el-İsfahânî'nin Bündârî'de geçen “mülkünü onunla süslemek” (Bündârî, 1979, s. 113) hedefiyle izah edilebilir. Çünkü müellif “Mülkünü süslenmesi” ifadesiyle, Selâhaddin'in yönetimine istikrar kazandırmasını kast etmektedir. Ama bu ifadenin dahi sanatsal olma ihtimali yok sayılarak doğrudan siyasi kazanımlarla ilişkilendirilmesi epey uzak bir yorum olur. Zira bu evlilikteki siyasi hedef, Selâhaddin'in Halep ve Musul'a hâkim olmak istemesi ile açıklanacaksa İsmet Hatun'un söz konusu bölgeler üzerinde herhangi bir etkisi bulunmamaktadır. Selâhaddin için Halep ve Musul'a yönelik kârlı bir siyasi evlilik, atabeglik geleneği de düşünüldüğünde (Alptekin, 1991, s. 4/39) onun Melikü's-Salih'in annesi ile evlenmesidir. Oysa İsmet Hatun'dan daha genç ve Haçlı menşeli cariyeye olmasıyla (Elisseff, 1967, s. 2/425-426) ilişkili olarak da fizikî olarak da oldukça gözde olması ihtimali bulunan bu hanımefendi, İsmet Hatun'un evliliğinden beş yıl sonra 5 Şevval

577/11 Şubat 1181'de, Nûreddin'in kardeşi Mevdûd'un oğlu Musul Atabegi İzzeddin Mesud'la evlenmiştir (İbn Şeddâd, 1994, ss. 99-100; İbn Vâsıl, 1957, s. 2/106-108; İbnü'l-Adîm, 1996, s. 384; İbn Hallikân, 1978, s. 7/169). Selâhaddin, Halep ve Musul'a karşı başarılar elde ederken Ümmü Melikü's-Sâlih hayatta ve duldur. Selâhaddin, siyasi bir evliliği amaçlamış olursa devrin siyasi uygulamalarına da uygun olarak galibiyetinden bu yönde istifade edebilirdi. Onun Ümmü Meliküs's-Sâlih'i tercih etmesi, siyasetten çok daha kârlı olurdu. Oysa o, bu yönde bir imada dahi bulunmamış, Nûreddin'in mirasından elinde herhangi bir belde bulunmayan İsmet Hatun'la evlenmeyi tercih etmiştir. Bu durumda Selâhaddin'in İsmet Hatun'la evliliğinin siyasi yönü, ancak İsmet Hatun'un saygın ve önder bir kadın olarak kökeni ve şahsiyetiyle ilgili olabilir. Bu köken ve şahsiyetin Selâhaddin için taşıdığı önemi ise beş maddede açıklamak mümkündür:

a. Üner'in kızı olarak İsmet Hatun, Büyük Selçuklu ve Tuğteginliler, Nûreddin'in hanımı olarak da Zengîler mazisine sahiptir. Böyle bir şahsiyet, başarıyı buluşturma ve birleştirmeye bağlayan devrin İslam birliği ve Haçlılarla mücadele yaklaşımı açısından simge olabilecek biridir. Onun Selâhaddin'le evliliği dört yanı buluşturmak gibi bir tablo oluşturmaktadır. Dönemin anlatıma dolayısıyla simgelere önem veren yaklaşımı(Hillenbrand, 2015, ss. 146-157, 191-199) için, bu siyasi bir mühendislik projesi olarak kabul edilebilir.

b. İsfahânî, Bündârî tarafından yapılan aktarımda İsmet Hatun'un vefatını anlatırken onun için "O devlette hüküm sahibi idi (hiye fi'd-devleti hâkime) ifadesini kullanmış ve Selâhaddin'in Meyyâfarîkîn seferine çıkarken onun ardında "Sultan, Şam'da İslam beldelerinin hıfzı için onu yerine bırakmıştı (ve hallefehü es-sultan bi's-Şâmî fi hıfzî biladi'l-İslam)." (Bündârî, 1979, s. 272) demiştir. Bu kayda göre Selâhaddin, İsmet Hatun'a bir tür naiblik vermiştir. Ancak kanaatimizce bu, daha çok manevi bir naibliktir. Onun konumu Sultan'ın arkasında bıraktığı bir güven unsuru olarak kabul edilmelidir.

c. İsfahânî hem Bündârî hem Ebû Şâme tarafından yapılan aktarımlarda Selâhaddin'in İsmet Hatun'la aralıksız mektuplaştığını (Bündârî, 1979, s. 272; Ebû Şâme, 2002, s. 3/157), Sıbt İbnü'l-Cevzî de Selâhaddin'in onun görüşlerinden istifade ettiğini (Sıbt İbnü'l-Cevzî, 2013, s. 21/308) kaydetmiştir. Bu kayıtlardan açıkça anlaşılacağı üzere İsmet Hatun, Selâhaddin'in önem verdiği müsteşarları arasında yer almıştır. Selâhaddin'in bununla ilişkili olarak da onunla evlenmiş olabilir.

d. İsmet Hatun, babası ile ilişkili olarak Dımaşk'ın Nûreddin Mahmud öncesi mazisinden haberdardır. Nûreddin Mahmud Devri'nde ise devletin işleri ve sırlı evrakları onun has ikametinde gerçekleştiğinden o, Şam gibi karmaşık bir bölgede devletin hafızalarından biri

gibidir. Selâhaddin, bu saygın hanımefendi ile evlenerek onun kabiliyetlerini, üstün şahsiyetini ve hafızasını devletin hizmetinde tutmak istemiştir. Diğer yandan Dımaşk'ın Haçlılardan korunmasında yer almak gibi önemli bir iş gören bir hanımefendinin “Sultan Hanımı” konumu korunarak taltif edilmesi de kadirşinas olduğu bilinen Selâhaddin'in bu evlilikle ilgili amaçlarından biri olmalıdır.

e. Selâhaddin, Haçlılarla mücadeleyi Nûreddin'in açtığı yol üzere fikri bir zeminde (Hillenbrand, 2015, ss. 191-199) ve bütüncül bir strateji etrafında yürütmüştür. Bu doğrultuda erkekler savaşırken kadınların eğitim işlerinde ve toplumsal ıslahta rol üstlenerek mücadele sırasında toplumsal zeminde oluşacak boşluğu engellemeleri ve mücadeleye katkı sağlamaları önemsemiştir. Bu bağlam tabii olarak topluma öncülük edecek kadınların öne çıkarılmasını gerektirir. Selâhaddin, İsmet Hatun'la evlenerek örnek bir şahsiyet olarak onu toplumun gündeminde tutmuştur. Bununla birlikte başta Selâhaddin'in kız kardeşi Sitti Şam Hatun olmak üzere Eyyûbî kadınları, eğitim alanında ve sair sosyal alanlarda faaliyet yürütmüştür (Şeşen, 2000, ss. 386, 398-399). Kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla İsmet Hatun, Nûreddin Mahmud Devri'nde sosyal yardımlaşma alanında faaliyet göstermekle birlikte Selâhaddin'le evliliğinden sonra eğitim alanında diğer Eyyûbî kadınları gibi kurum açmaya yönelmiş, medrese ve hankah inşa etmiştir. Dımaşk'ta Hacerüzzeheb Mahallesi'nde inşa ettirdiği el-Medresetü'l-Hâtûniyye el-Cevvâniyye'yi Selâhaddin'le evliliğinden bir yıl sonra 573/1177'de; yine Dımaşk'taki hankahı 578/1182-1183'te inşa etmiştir (Görgün, 2001, s. 140).

SONUÇ

Tarihsel süreçte siyasi evlilikler, belirli bir coğrafya veya millete özgü bir olgu olmaktan ziyade küresel ölçekte yaygın bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Eski Türk topluluklarında siyasi evlilikler yapılıyordu. İslâmî dönemde de Selçuklular ve Zengîlerde olduğu gibi Türkler arasında bu evliliklerin pek çok örneği söz konusudur. Bu doğrultuda İsmet Hatun'un Nûreddin Mahmud Zengî ile gerçekleştirdiği evliliğin siyasi bir nitelik taşıdığı tartışmaya mahal bırakmayacak kadar açıktır. İsmet Hatun ve Nûreddin arasında dikkate değer bir yaş farkı bulunmaktadır ve ikisi arasında evlilikten önce kişisel temas veya iletişim söz konusu değildir. Bu evliliğin temelinde bireysel veya duygusal saiklerden ziyade, siyasi amaçlar vardır. Nûreddin ile Üner arasında tesis edilen siyasi ve askerî ittifakın bir parçası olarak gerçekleşen bu evlilik, Müslüman birliğinin oluşmasına ve Haçlılara karşı ortak bir cephe oluşturulmasına hizmet etmekle Müller'in ifade ettiği siyasi evliliklerin amaçlarıyla net olarak örtüşmektedir. Buna karşılık İsmet Hatun'un Selâhaddin'le evliliğinin siyasi boyutu açık değildir. Bu evliliğin salt insani nedenlerle gerçekleşmiş olması mümkündür. Selâhaddin ile İsmet Hatun arasında

dikkate değer bir yaş farkı yoktur ve ikili arasında kardeşleri üzerinden bir iletişimin olması muhtemeldir. Ne var ki vakayı kayıt altına alan kaynağımız İsfahânî'nin anlattıklarından yola çıkarak bu evliliğin siyasi amaçlardan uzak olmadığı da söylenebilir.

Selâhaddin, Nûreddin Mahmud Zengî'nin mirası doğrudan ilişkili bir evlilik yapmış olsaydı onun mağlup ettiği Halep hükümdarı Melikü's-Sâlih İsmail'in annesi ile evlenmeyi talep ederdi. Oysa bu yönde bir iması dahi olmamıştır. Selâhaddin, Selâhaddin İsmet Hatun'la evlenmesi vesilesiyle herhangi bir toprak parçası veya beldeye sahip olmamış, herhangi bir siyasi ittifak da kurmamıştır. Ne var ki İsmet Hatun'un babasından kaynaklı kökeni ve Nûreddin'in yanında ulaştığı saygınlık, Selâhaddin'in onunla evlenmesinin gerekçeleri arasında yer almış olabilir. Selâhaddin, aynı zamanda Dımaşk ve çevresi üzerindeki hakimiyetini bu evlilikle pekiştirmeyi de hedeflemiş olabilir. Bununla birlikte İsmet Hatun'un Selâhaddin'le evliliğinin kadının somut bir siyasi amaçla ve mülkiyetle ilgisi söz konusu olmadan sadece kabiliyet ve saygınlığından dolayı devletin hizmetine alınması gibi özgün bir yanı söz konusudur. İsmet Hatun'la evlenerek Selâhaddin, devlet yönetiminde onunla doğrudan temas kurma ve birikiminden istifade etme imkânı bulmuştur. Böylece İsmet Hatun'un saygınlığı korunduğu gibi, devlet yönetiminde yer alması da sağlanmıştır. Yine İsmet Hatun, bu evlilikle Selâhaddin'in toplumsal ıslah faaliyetlerinin yürütücülerinden biri olarak iş görmüştür. Bu evlilik söz konusu yanlarıyla klasik siyasi evliliklerden ayrılmaktadır. Ayrıca bu evlilikten sonra Selâhaddin'le İsmet Hatun arasında sevdanın oluştuğu da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla evlilik siyasal amaçlarla gerçekleşmişse dahi iki taraf arasındaki duygusal bir boyut da kazanmıştır.

Sonuç olarak bu çalışma tarih disiplini çerçevesinde, Selâhaddin'in İsmet Hatun'la evliliğini siyasal boyutlarını analiz etmek amacıyla yapılmıştır. Dolayısıyla çalışmada söz konusu evliliğin ahlaki veya dinî yönleri tartışma kapsamı dışında bırakılmıştır. Bu hususların fıkıh alanında uzman araştırmacılar tarafından ele alınması, konunun hukuki, ahlaki ve dinî boyutlarının da daha bütüncül biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Abdurrahmanoğlu, A. (2018). *Outremer'de Siyasi Evlilikler* [Yüksek Lisans Tezi]. Çankırı Karatekin Üniversitesi.

- Aksarayî, M. b. M. (1392R). *Tarihu Selâcık Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr* (2. bs). İntişarât-ı Esâtir.
- Alptekin, C. (1985). *Dımaşk Atabegliği (Tog-Teginliler)*. Marmara Üniversitesi.
- Alptekin, C. (1991). Atabeg. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 4, ss. 38-40). TDV Yayınları.
- Altınay, R., & Çeçen, E. (2023). Türkiye Selçuklu Devleti'nde Kadınların Yönetim Üzerindeki Etkileri: Moğol İstilasına Kadar. *History Studies*, 15(2), 347-359.
- Azimî, M. b. A. (1984). *Târîhu Halep*.
- Bezer, G. Ö. (2012). Tuğteginliler. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 41, ss. 349-351). TDV Yayınları.
- Bîlî, A. (1926). *Hayatü Selâhaddîn-i Eyyûbî*. Matbaatü Rahmaniyye.
- Bündârî, F. b. A. (1979). *Sene'l-Berkı's-Şâmî*. Mektebetü'l-Hancı.
- Dîvecî, S. (1958). *El-Musıl fi'l-ahdi'l-Atabekî*. Matbaatü Şefik.
- Behrens-Abouseif, D. (2002). Kubbetü'l-İmâm eş-Şâfiî. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 26, ss. 303-304). TDV Yayınları.
- Ebû Şâme, Ş. A. (2002). *Kitâbü'r-Ravzateyn fi ahbârî'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Salâhiyye* (Vols. 1-4). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, C. (1992). *El-Muntazam fi tarihi'l-Müluk ve'l-Ümem* (Vols. 1-19). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Elisseeff, N. (1967). *Nur Ad-Din un Grand Prince Musulman de Syrie au Temps des Croisades* (511- 569 /1118-1174) (Vols. 1-3). Institut Français De Damas.
- el-Koğî, A.H. (2009). Büyük Şafiî İlmihâli Hediye'tü'l-Habib. Dua Yayıncılık.
- Gibb, S. H. A. R. (1969). The Career Of Nûr-ad-dîn. İçinde Kenneth M. Setton & Marshall W. Baldwin (Ed.), *A History of The Crusades The First Hunderd Years* (C. 1, ss. 513-527). The University of Wisconsin Press.
- Gök, H. İ. (2013). *Musul Atabeyliği Zengiler(Musul Kolu 1146-1233)*. Türk Tarih Kurumu.
- Görgün, H. (2001). İsmet Hatun. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 23, s. 140). TDV Yayınları.
- Hillenbrand, C. (2015). *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri* (Nurettin Elhüseyni, Çev.). AlfaTarih.
- İbn Asâkir, E.-K. A. (1995). *Târîhu Medîneti Dımaşk* (Vols. 1-80). Dârü'l-Fikr.
- İbn Haldûn, A. (2000). *Târîhu İbn Haldûn (el-İber)* (Vols. 1-8). Dârü'l-Fikr.
- İbn Hallikân, Ş. A. (1978). *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân* (Vols. 1-7). Dâru Sâdr.

- İbn Kadı Şühbe, E.-F. B. M. (t.y.). *El-Kevâkibü 'd-dürriyye* [Tarih]. Nurosmaniye Kütüphanesi.
- İbn Kesîr, E.-F. İ. İ. (2006). *El-Bidâye ve 'n-nihâye* (Vols. 1-14). Dârü'l-Hadis.
- İbn Münkız, Ü. (2003). *Kitabü'l-İtibar* (Abdülkerim el-Eşterî, Ed.; 2. bs). Kitâbü'l-İslâmî.
- İbn Şeddâd, B. Y. (1994). *En-Nevâdirü's-sultâniyye*. Mektebetü'l Hancı.
- İbn Vâsıl, C. M. (1957). *Müferricü'l-kürûb fî ahhâri benî Eyyûb* (Vols. 1-6). Matbaatü'l-Emiriyye.
- İbnü'l-Adîm, K. Ö. (1996). *Zübdetü'l-Halep min târîhi Halep* (Halil Mansur, Ed.). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Esîr, İ. (1963). *Et-Târîhu'l-bâhir fî'ddevleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsıl*. Dârü'l-Kütübi'l-Hadîs.
- İbnü'l-Esîr, İ. (2003). *El-Kâmil fî't-târîh* (Vols. 1-11). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbnü'l-Ezrâk, A. b. Y. (1992). *Meyyâfarîkin ve Âmid Tarihi (Artuklular Kısım)* (Ahmet Savran, Çev.). Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- İbnü'l-İbrî, C. E.-F. (1986). *Tarihü'z-Zamân*. Dârü'l-Maşrık.
- İbnü'l-İmâd, A. b. A. (1986). *Şezerâtü'z-zeheb* (Vols. 1-10). Dârü İbn Kesîr.
- İbnü'l-Kalânîsî, E. Y. H. (1983). *Târîhu Dimaşk*. Dârü Hassân.
- Kaçın, B. (2017). *Selçuklu Hatunları Büyük Selçuklu Devleti Hanedan Üyelerinin Siyasî Evlilikleri* (1. bs). Bilge Kültür Sanat.
- Kitapçı, Z. (1994). *Abbâsi Hilâfesinde Selçuklu Hâtunları ve Türk Sultanları*. Selçuk Üniversitesi Basımevi.
- Lee, J. (2017). *God's Wolf: The Life of the Most Notorious of All Crusaders: Reynald de Chatillon*. Atlantic Books.
- Lu, F., Huang, X., & Xu, E. (2022). Instrumental Love: Political Marriage and Family Firm Growth. *Management and Organization Review*, 18(2), 279-318.
- Lyons, M. C., & Jackson, D. E. P. (2006). *Selâhaddin Kutsal Savaşın Politikaları* (Zehra Savan, Çev.; 1. bs). Pınar Yayınları.
- Müller, S. (2006). Political Marriage in Antiquity. İçinde J. A. Mohammad & F. Jacob (Ed.), *Marriage Discourses* (ss. 25-49). De Gruyter Oldenbourg.
- Nuaymî, M. A. (1990). *Ed-Dâris fî Târîhi'l-medâris* (İbrahim Şemseddin, Ed.; Vols. 1-2). Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye.
- Nüveyrî, Ş. A. (2004). *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb* (Vols. 1-33). Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Polat, Z. (2019). *Umut İradesi: İmâdüddin Zengî*. Hiperyayın.
- Runciman, S. (2008). *Haçlı Seferleri Tarihi* (Fikret Işıltan, Çev.; Vols. 1-3). Türk Tarih Kurumu.

- Sakkâr, S. es-. (1999). İbn Ebû Asrûn. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 19, ss. 423-424). TDV Yayınları.
- Sevim, A., & Merçil, E. (1995). *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî, Ş. (2013). *Mir'âtü'z-zamân fî târîhi'l-a'yân* (Vols. 1-23). er-Risâletü'l-Alemiyye.
- Solmaz, S., & Kapar, M. A. (2024). Selçuklu Hanedanlığında Evlilikler ve Evlilik Yaşları Üzerine Bir Değerlendirme. *SEFAD/Selçuk Üniversitesi Yayınları*, 51, 369-386.
- Stevenson, W. B. (1907). *The Crusaders In The East*. Cambridge University Press.
- Şeşen, R. (2000). *Salâhaddin Eyyûbi ve Devri*. İSAR.
- Turan, A. (2024). *Kudüs'ün Fethinin Mimarı Nûreddin Mahmud Zengî Hayatı ve Dönemi*. Siyer Yayınları.
- Turan, O. (1969). *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslam Medeniyeti* (2. bs). Turan Neşriyat Yurdu.
- William, A. of T. (1943). *A History of Deed Beyond The Sea* (Emily Atwater Babcock, Çev.; Vols. 1-2). Kolombiya Üniversitesi.
- Zebîdî, el-M. (1969). *Tervihü'l-Kulûb fî Zikrî el-Mulûkî Beni Eyyûb*. Dârü'l-Kütübi'l-Cedîd.
- Zehebî, Ş. M. (1996). *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (Vols. 1-25). Al Risâle.
- Zhao, G. Q. (2001). *Marriageas Political Strategy and Cultural Expression: Mongolian Royal Marriages from World Empire to Yuan Dynasty* [Doktora Tezi]. University of Toronto.